

О.М. Машкін
(м. Київ)

ІНОЗЕМЦІ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ КИЄВА в січні–лютому 1917 р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ¹ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИН»)

Стаття присвячена розглядові питання про внесок іноземців у різні сфери соціально-економічного життя Києва на заключному етапі існування Російської імперії як окремишньої держави. Особливу увагу приділено участі їх у розвитку тогочасних міської промисловості, торгівлі, сфери послуг й побутового обслуговування населення. Чільне місце відводиться ролі вихідців з-за кордону у становленні тодішньої місцевої культури, науки й освіти. Висвітлено проблему «київських» біженців, бранців та роботи в адміністративному центрі Південно-Західного краю дипломатичних представництв Італійського Королівства, Франції, Великобританії та інших держав. Усі подані матеріали взято з відповідних номерів щоденної газети В.В. Шульгіна «Києвлянин» за 1 січня — 22 лютого 1917 р.

Ключові слова: Перша світова війна, Південно-Західний край, Київ, періодична преса, газета «Києвлянин», іноземці, вихідці з-за кордону, промисловість, торгівля, аграрне життя, побутова сфера, наука, освіта, культура, мистецтво, джерелознавство.

Не дивлячись на значні матеріальні витрати (кожний день Першої світової війни коштував Російській імперії, за словами тодішнього міністра фінансів країни П.Л. Барка, 46 млн царських рублів)² та людські жертви (з липня 1914 по грудень 1916 рр. — 775 тис. самих лише вбитих солдатів та офіцерів), засноване на приватній власності народне господарство країни продовжувало ритмічно розвиватися. Про що свідчить, зокрема, і той факт, що більшість іноземців та вихідців з-за кордону (включаючи австро-угорців, німців і турків), котрі влилися в російську економіку ще задовго до початку міжнародного збройного протистояння, продовжували активно діяти тут і після переможного для тодішнього Петрограда Луцького (Брусилівського) прориву. Все це повною мірою стосується і такого важливого центру Південно-Західного краю, яким був в останні два місяці існування самодержавства Київ.

Промисловість. Регіональне машинобудування було представлено тут перш за все «Акционерным обществом Киевского машиностроительного завода», виконуючим обов'язки директора правління якого в досліджуваний нами період був генерал-майор С.Г. Укке (помер у Петрограді 11 лютого 1917 р., похований 21 лютого в Києві, на міському кладовищі «Аскольдова могила»)³. Хімічне виробництво міста репрезентувалося товариством з суто іноземною назвою «Фор», яке а) забезпечувало потреби армії та фронту портативними кишенько-

вими грілками «и угольками к ним по цене 2 рубля за каждый такой аппарат», б) випускало сульфит і гіпосульфит для фотографічної справи, кристалічну соду для білизни, калієву селітру, в) через розташовану в пасажі контору «Росія» Б. Матусовського (вул. Хрещатик, 25) збувало товари побутово-гігієнічного вжитку⁴. Крім того, турецько-підданий Карапет Ованесов утримував пекарню на Галицькій площі, а «німець» І. Шнель — «перчаточную мастерскую в доме по Виноградному переулку 2»⁵. Тасмну винокурню в будинку № 41 по Татарській вулиці мали Лідія Амстер і Фердінанд Штернберг (обидва заарештовані міською поліцією 4 лютого 1917 р.)⁶.

Торгівля й обслуговування населення. За даними на 1 січня 1917 р., у «матері міст руських», по вулиці Миколаївській, 7, працював салон — автомагазин і майстерня британського інженера Р.К. Доугласа (колишній «Грунау і К»), де, окрім виготовлення «зубчаток поршневих кілець», торгували «сталевим некаленим дротом, кабелем, прожекторами, ручними бормашинами, генераторами, горілками, карбюраторами «Зеніт», свічами, клаксонами, колісними цепами проти ковзання, гумою для вулканізації, ебонітом, целулоїдом, прорезиненим полотном, універсальними плоскогубцями, «токарними станками, французькими, гаечними и торповыми ключами»⁷. Тоді ж на Фундуклеєвській, 16 існувала крамниця золотих речей італійця Фр.Апа, пограбована зловмисниками на 499 руб. у ніч з 20 на 21 січня 1917 р.⁸ Поруч із цим зі складу інженер-технолога Г. Клігмана та його спадкоємців (вул. Олександрівська, 45) споживач отримував «толь, рубероид, карболин, тиски, клупы, сверла, напильники, наковальни, переносные горны, бормашины, шведские наковальни на 2 и 4 тонны, сталь, стальную проволоку и инструменты, кирки»⁹. Розташована ж по Великій Васильківській, 11, фірма Д.В. Поляка постачала на місцевий ринок закордонні вина та шампанське, Головін (Велика Васильківська, 8) — «дунайские сельди по цене 1 рубль 20 копеек за фунт», магазини Є. Рофз (Фундуклеєвська, 12, пограбований у ніч на 7 січня на 670 рублів) — тютюн, Гутартца (з німецької це прізвище перекладається, як «гарний лікар») (вул. Михайлівська, 2) — гастрономію, мсьє О. Круглікова (вул. Хрещатик, 19) — новітні одяг та білизну з Парижа¹⁰, Ж. Русселя (Хрещатик, 34), — «корсеты на заказ по последним моделям из лучших модных тканей по умеренным ценам», братів Г. та О. Андерле (Велика Васильківська, 10) — «оренбургские и пензенские пуховые платки, детские пальто, перчатки, чулки, носки, фуфайки, кальсоны, нагрудники, фигаро, дамские жакеты, пелерины, трико, рейтузы, гамашы, юбки, шапки, детские костюмы, светры, шлемы и белье для господ военных, бинты», І. Ріхтера (вул. Хрещатик, 10) — «подушки, пух и перья парового очищения», «депо» Ф. Кує — роялі (на одному з яких, до речі, під час своїх київських гастролей в залі Купецького зібрання, грав С.В. Рахманінов)¹¹, акціонерне товариство «Г.І. Інджишек» — музичні інструменти¹², Гардт (крамниця якого по вул. Анненківській, 3 у ніч з 3-ї на 4-ту год. зазнала нападу карних елементів, які винесли звідти «бархатную обивочную материю и две декоративные фигуры общей стоимостью 600 рублей») — меблі; контора Е. Міллера (колишнє товариство «Свіда та Міллер» вул. Лютеранська, 1) — папір; К. Шепе

(вул. Миколаївська, 9) — «книжки англійською мовою для дітей і дорослих»¹³. Розташований по вул. Софійській, 7, електро-технічний заклад «З. Парис и К» «осуществлял установку и ремонт электрических станций, освещения, моторов, лифтов, телефонов, сигнализаций и всевозможных электрических приборов», а на курсах О.П. Клемпера (вул. Фундуклеєвська, 5 та Олександрівська, 89) готували кваліфікованих друкарок¹⁴. Діяли в Києві й експортно-імпортне Товариство «очистки от пошлин товаров и почтовых посылок», причому завідувачем міської контори її був С.І. Аківісон, а також відділення «Русско-американской торговой палаты» (котре в січні 1917 р. ініціювало питання стосовно будівництва у місті, як тоді писали, — «підземного метрополітену»)¹⁵. Серед міських купців знаходимо обрусілого німця О.М. Бернера (обраного 22 січня 1917 р. старостою Києво-Либідської Володимирської церкви)¹⁶. Власником готелю «Європейський» на Хрещатику (де 22 січня 1917 р. «от накаленной печи в комнате служащих загорелся простенок в смежной комнате-кладовой, где стоял ящик со спичками; последние также загорелись; для локализации огня прибыло Старокиевское пожарное отделение, которое и прекратило пожар; убытки достигают 1500 руб.») був вихідець з Апенінського півострова К. Ланчіа, а розпорядником «мебльованих кімнат» по Жилианській, 23 — чех Голомбек¹⁷.

Аналогічне становище спостерігаємо і в сфері **побуту**. Так, грецька піддана Аглая Попандопуло, яка оселилася в Києві за адресою «вул. Басейна, 19», «3 февраля 1917 года заявила полиции о том, что в ее отсутствие у нее совершена кража ценных вещей на 700 руб.»¹⁸. У нашому місті довгий час проживав і «днем 28 января 1917 г., в лечебнице профессора Липинского на Бульварно-Кудрявской улице, покончил жизнь самоубийством выстрелом из пистолета неизлечимо больной 54-летний отставной полковник А. Чорба»¹⁹, — нащадок зрусифікованого османського роду, відомого в російській історії з ще з другої половини XVIII ст. Графиня Л.О. Плятер утримувала велику квартиру на Прорізній, 24, В.М. Гельд — по Михайлівській, 9, відставний полковник із явно скандинавським корінням В. Івенсон володів садибою по Володимирській, 53 (де 11 січня 1917 р. «от неизвестной причины загорелись сараи со складами дров; убытки достигли 1 тысячи руб.; огонь локализован городской пожарной командой»)²⁰. У той же час дворянин Г. Вайцензанг був господарем маєтності по вул. Басейній, 6 (збитки від пожежі в якій, що мала місце 11 січня 1917 р., склали 1 тисячу руб.), а його «землячка», досить заможня колоністка М. Віст — на вул. Хрещатик, 56 (свідчення 21–22 січня того ж таки року)²¹. Якщо ж говорити про **аграрний сектор**, то вже наприкінці 1916 р. Губернська управа ставила перед владою питання про залучення у 1917 р. до сільськогосподарських робіт у межах Києва та однойменного регіону 22 тис. китайців, упродовж січня–лютого 1917 р. на Сирці існувало значне садівниче господарство «німецького» сімейства Міллер, а іноземець Іоаннес Біск розпоряджався значними земельними угіддями по вул. Анненівській, 2/31²². З іншого боку, у відповідних колах міського керівництва активно обговорювалася доповідь голови правління Всеросійської сільськогосподарської палати В.Д. Батюшкова та сенатора О.Д. Поленова «Тракторы

и автомобили в сельском хозяйстве России, организация снабжения ими сельского хозяйства в 1917 году»²³.

Народна освіта. Значна кількість вихідців з Європи працювала тоді і в Київському університеті Святого Володимира (тодішій ректор — «серб» М.М. Цитович)²⁴. 31 грудня 1916 — 1 січня 1917 рр. професори цього закладу де-Метц й Сонні були нагороджені орденами Святого Станіслава I-го ступеня, їх колега Граве отримав тоді ж орден Святого Володимира III-го ступеня, професор Пфейфер — орден Святої Анни II-го ступеню²⁵. Професійною активністю вирізнявся й педагог Київського вчительського інституту Рейнгардт, удостоєний ордена Святої Анни III-го ступеня²⁶.

Чимало іноземців було задіяно і в місцевій середній школі. Впродовж січня–лютого 1917 р. у Києві, за адресою «вул. Суворівська, 2», діяла Києво-Печерська жіноча гімназія М. Батцель, чия дирекція тоді ж оголосила прийом до всіх класів, окрім восьмого (для самих же маленьких учнів вступних екзаменів не було зовсім)²⁷. Існувала й приватна київська гімназія Яновської, чий викладач Гех став тоді ж кавалером ордену Святого Станіслава III-го ступеню²⁸.

Говорячи про професійно-технічні заклади, перш за все слід відмітити реальне училище М.П. Фівейського, в якому з 1 по 8 січня 1917 р., «окрім недільних та святкових днів», реєструвалися вступні заяви, а з 9 січня (за адресою вул. Костьольна, 3, кв. 12) розпочалися вступні іспити²⁹. Етнічні англійки, німкені і француженки викладали («готовили к экзаменам по разговорной речи») у школі іноземних мов Л.Ф. Громовської (вул. Михайлівська, 18) й на відповідних курсах m-lle Cambon (Обсерваторний провулок, 9)³⁰, а окремі уродженки Парижа з необхідними рекомендаціями шукали собі «места компаньонки с шитьем или к детям»³¹. Крім того, диригент Київського міського театру Л.П. Штейнберг активно спіробітничав з курсами оперного мистецтва («оперными классами») В.М. Беляєвої-Тарасевич, що відновили свої заняття в місті 15 січня 1917 р.³²

Не меншою активністю вирізнялося й **культурне життя** Києва. Так, цирк «грека» О. Кіссо (Миколаївська, 7–9; один з провідних діячів — видатний іспанський комік Сесіль Нішель)³³ лише в неділю, 1 січня 1917 р., о 13.00 провів урочисто-святкову ялинку, а, починаючи з 20.30, — два грандіозні дійства під загальною назвою «Дід Мороз», «нові дебюти», кілька атракціонів³⁴. 2 січня тут відбувся «Вечер смеха и забавы»³⁵, наступного дня гастролювали «неустрашимые горные орлы, братья Венециус», 4-го — «славнозвісне тріо еквілебристів Кухарж», 9 січня відбулося «большое клоунское представление», 10-го — «аттракцион негра Кара-Мишеля», 15-го — «безплатное катание детей на маленьких лошадах», 22-го — «балет-пантомима «Любовь на кухне»», 25-го — «первый выход хора сербских цыган под управлением И. Дмитриева», 27 січня — «прощальный бенефис бельгийцев Геральдос (шедевр акробатики)», а 20 лютого 1917 р. — «дебют известных музыкальных эксцентриков, господ Шарль»³⁶. 4 січня 1917 р. до міста прибув «одесский зверинец Ямбо», розміщений міською адміністрацією на території Олексіївського парку, «возле Народного Дома»³⁷.

З максимальним напруженням працювали й київські театри. У творчому колективі під дещо незвичною для того часу назвою «Інтимний» (вул. Хре-

щатик, 43; член дирекції — О.М. Муразі), де були задіяні такі актори, як Ліко Стефанеску, Лос-Жерар, дует Тромбетіні, скрипаль Гофман, 6 січня розпочиналися творчі гастролі Колчевської, а 7 січня відбувся бенефіс Дольського³⁸. У приміщенні оперети «Зон» (з німецької — «син») (вул. Миколаївська, 6/4) 1 січня 1917 р. ішла вистава «Віце-адмірал» (за участю Стефанії Лан)³⁹, 2 січня — «Ідеальна дружина», 3-го «популярна опера на три дії «Хрістель (Король)» (головний режисер — М.І. Крігель, капельмейстер — Ф.Б. Валентетті), 4-го — «Грешки молодости» (бенефіс Т.А. Тамари-Грузинської), 6-го — «Добродетельная грешница», 7 — «Ярмарка невест», 8 — «Разведенная супруга», 9-го — «Афинская красавица», 11-го — «Когда мужья изменяют», 12 — «Веселая вдова», 13 — «Прекрасная Елена», 14 — «Идеальная жена», 15 — «Суфразистки», 16 — «Принцесса долларов» (в одній з головних ролей — знана тодішня виконавиця М.Ф. Легар-Лейнгардт), 21 січня — «любимая оперетта «В волнах страстей», 1 лютого — «Жрица огня», 9-го — «Король веселится», 11 лютого — «Фабричная работница»⁴⁰. Серед артистів київського театру «Соловцов» зустрічаємо суто іноземне прізвище де-Лазарі, а «24 спектакля великопостного сезона 21–26 февраля 1917 года ставил режиссер И.Ф. Шмидт»⁴¹. У Художньому театрі (Театрі мініатюр) Кручініна (театр Брикіної, колишній Бергоньє) постійно виступав «известный французский комик Мильтон», 21 січня 1917 р. ішла вистава «Норвежский терцет», 8 лютого пройшов «бенефіс Ф.И. Воячек», а 9-го — касира О.Г. Рейзе; 12 січня в Міському театрі (провідні виконавці — М. Беліна-Еліазар, де-Тессейр та ін.)⁴², під керівництвом диригента Московської Імператорської опери Е.А. Купера відбувся 5-й симфонічний концерт, присвячений творам Р.М. Глієра, а 10–11 лютого 1917 р. — бенефіси вельми талановитої акторки М.О. де-Рібас («избравшей для празднования своих сценических именин «Царскую невесту»») ⁴³, капельмейстера Л.П. Штейнберга й режисера Ц.О. Урбана; 15 січня та 12 лютого в залі Купецького зібрання, під егідою «Общества друзей музыки», мав місце виступ виконавиць О.М. Штосс-Петрової та Е. Фальк, 22-го, в рамках урочистостей під вельми романтичною назвою «Седьмое утро камерной музыки» — артистки А.И. Фаллади-Шквор (котра з особливою майстерністю виконувала симфонічну поему Сметани — Трнчека «Вангава», п'єсу «Молитва» й «эффектную фантазию на чешскую национальную песню») і квартет-соліста С.М. Штільмана⁴⁴. В аналізований нами період навіть головами Київської театральної комісії були обрусілі іноземці — член російської Державної думи О.О. Кіх та В.М. Толлі (причому перший з них користувався таким авторитетом, що другий так врешті-решт і не наважився змінити його на цій посаді, навіть з урахуванням того, що депутат Кіх часто надовго залишав місто)⁴⁵.

Наприкінці 1916 — у січні 1917 рр. в Києві з'явився і спеціалізований Чеський театр. «Условия для возникновения этого театра, — не без захвата відмічав один із сучасників тих подій, — были самые тяжелые: трудно было найти зрительный зал, нелегко было составить труппу, так как артисты, среди которых, надо заметить, половина артистов-профессионалов, военным ураганом заброшенных в Киев, в огромном большинстве случаев не могли посвящать

всього свого времени театру. Но энергия организаторов преодолела все, и в настоящее время Чешский театр, приютившийся в Народной аудитории, занял прочную позицию, и чешские спектакли, даваемые ежедневно, проходят при переполненном зале»⁴⁶. Вже на початку свого існування колектив поставив 9 п'єс, в тому числі, — й чотирьохактну драму Ірасека «Войнарка», чие виконання на київській сцені «носить характер камерного спектаклю»⁴⁷. «Очень интересным был музыкальный вечер, устроенный чешским обществом Я. Каменского»⁴⁸ 6 января. С тонкими динамическими нюансами и пламенным воодушевлением пел чешский хор драматическую «Утопленницу» Кржижковского — отца чешского хорового пения, и торжественное «Посвящение» известного чешского композитора Сметаны. Нравилось публике исполнение профессором Киевской консерватории, господином Дудой и его сыновьями фортепианного трио Сметаны. Бурю восторга вызвала солистка на флейте, госпожа Фаллада-Шенор, сыгравшая ряд своих пьес, из которых большое впечатление произвела новая транскрипция чешского народного гимна «Где Родина моя»⁴⁹. За адресою «Терещенківська, 13» розміщувався «Центральный обывательский комитет губерний Царства Польского»⁵⁰, а на Мерінгівській, 8 — Польський національний театр (де, скажімо, 27 січня 1917 р. відбулася благодійна вистава на користь Олексіївського притулку, а 7 лютого — «Вечер интимной песни» Изы Кремер, включавший в себя национальные польские баллады, песни богемы Монмартра и итальянской улицы»⁵¹. Из 6 лютого 1917 р. поляки (в особі пана Дембського) і взагалі отримали право видавати в Києві двотижневий політико-науковий журнал «Psreglad Polskie»⁵².

Аналогічна ситуація склалася і в регіональному кінематографі. Так, на екрані «сінеми» «Корсо» (Хрещатик, 30) на початку зими 1917 р. демонстрували «редкий шедевр в четырех частях» «Ніна» «за участю фаворитів публіки Баранцевич, Рахманової, Громова і Джемарова», 6 січня — «потрясающую драму в 4-х частях с участием артистки Императорского балета Павловой», 14-го — «грандиозный боевик «Крылья ночи»», 2–5 лютого — «шедевр кинематографии, игровой боевик в 4-х частях «Братоубийственная война»; все снимки сняты с натуры боевых действий»⁵³.

Знаходимо окремих вихідців з-за кордону й серед тодішніх київських художників. Так, «15 января 1917 г. закрылась VIII выставка картин Общества художников-киевлян, устроенная в актовом зале университета и пользовавшаяся большим успехом у посетителей, а на другой день Общество открыло в Городском клубе новую выставку своих членов — выставку акварелей, пастелей и рисунков. «Гвоздем» выставки, безусловно, являются обширные эзерумский и трапезундский отделы, представленные 112 работами киевлянина Г.К. фон-Мейера. Эта коллекция этюдов является плодом путешествия художника в район военных действия в Закавказье. Этюды фон-Мейера, — чуть ли не единственное отражение современных событий в работах художников-киевлян. Свообразная, захватывающе-красивая природа Кавказа уже сама по себе дает много интересного художнику, Военные картины, зарисованные фон-Мейером на фоне кавказских видов, являются только случайными эпизодами, которые

придали етюдам известную историческую ценность. Судя по коллекции этюдов, можно сказать, что не изображение войны было задачей художника, а изображение самого Кавказа. Мы видим картины мирной жизни Закавказья, типы горцев, развалины древних укреплений, картинки тыловой жизни Закавказской армии и просто зарисовки красивых мест Закавказья. Все этюды написаны красиво, изящно и ... составляют одно единое целое»⁵⁴. Крім того, відвідувачі могли бачити доробок таких київських майстрів іноземного походження, як Є. Бенуа («Гиацинты», «Цикломены», «Цветы»), М.М. Лунда («Первый снег», «Деревенский дворник»), Є. Геленберг («Цветы»), С.О. Мако⁵⁵. В експозиції, організованій Київським художнім училищем і відкритій його адміністрацією 10 лютого 1917 р. «в залах Исторического музея», демонструвалися роботи киян-«іноземців» В.К. Менка та М.О. Каонка, а на виставці у приміщенні Міського музею імені Миколи II (17 лютого 1917 р.) — лісові пейзажі вже згадуваного нами вище Менка («остальное у него менее интересно»), картина Крюгер-Прахової «Marina grande» тощо⁵⁶. 5 березня 1917 р. у Музеї імені Цесаревича Олексія Миколайовича (вул. Володимирська, 57) планувалося провести «выставку 207 световых картин-снимков» А. Корсіні під загальною назвою «Китай», а ще через два дні — фотоекспозицію того ж таки автора «Аляска»⁵⁷.

Окремі вихідці з Європи активно проявляли себе в суто **науковій сфері**. Так, упродовж січня 1917 р. обов'язки директора Київського бактеріологічного інституту (закладу, що розробляв «целебные сыворотки и другие аналогичные препараты» для 45-ти повітових земств Київської, Подільської, Полтавської, Бессарабської й Чернігівської губерній) виконував професор В. Ліндеман⁵⁸, а київського «Института научных исследований и усовершенствования врачей в рентгенологии» (Мало-Благовіщинська, 34) (де 25 лютого 1917 р. мала б розпочатися «первая лекция бесплатного курса военно-полевой рентгенодиагностики») — доктори Вебер і Бергман⁵⁹. Приблизно тоді ж дійсний статський радник, доктор астрономії, співголова університетської фізико-математичної випробувальної Комісії, професор Фогель⁶⁰ став заслуженим професором математики, Франц Адольфович Стефаніс (1865, Рига — 13 лютого 1917, Київ; мешкав по вул. Львівській, 11) уже 13 років поспіль був ординарним професором анатомії⁶¹, Б. Делоне (математика) та І. Фаас (римське право) готувалися до професорства, а краєзнавець В.С. Зуммер очікував («если окажутся на то свободные суммы») відповідної («профессорской») стипендії⁶². У п'ятницю, 17 лютого 1917 р., «в 1 час дня, в аудитории № XIV университета Святого Владимира, профессор Петроградского политехнического института П.Б. Струве будет публично защищать представленную на юридический факультет диссертацию, под заглавием «Хозяйство и цена. Критика некоторых основных проблем и положений политической экономии. Часть II, выпуск I» (опоненти — професори-економісти О.Д. Білімович та К.Г. Воблій)⁶³. З 24 січня 1917 р. помічником директора Київського жіночого медичного інституту став професор М.О. Свенсон, губернську училищну Комісію очолював барон О.Е. Штейгер (один з ініціаторів увічнення пам'яті графа П.І. Ігнат'єва), а функції діловода Ради «Православного религиозно-просветительского общества» (вул. Велика

Житомирська, 9) виконував спеціаліст з історії вірменської церкви, професор Київської духовної академії, протоієрей М.С. Гросс (нагороджений 27 січня 1917 р. «золотим наперстним крестом») ⁶⁴. Два іноземні прізвища (науковців Е.Е. Рего та Б.О. Перро) знаходимо й серед 25 фундаторів «Киевского сельскохозяйственного клуба» (відкритого 5 лютого 1917 р. на урочистому зібранні в готелі «Континенталь») ⁶⁵. 10, 14 і 21 січня 1917 р., у приміщенні Педагогічного музею імені Цесаревича Олексія Миколайовича (вул. Володимирська, 57), відбулося три відкритих зібрання Київського релігійно-філософського товариства, присвячених обговоренню доповідей уже відомого нам Зуммера (див. вище — *О.М.*) ⁶⁶ «Религиозное искусство Древней Руси и Врубель (Кирилловская церковь)» («в ней докладчик указал, что Кирилловская церковь интересна в трех отношениях: во-первых, она сохранила фасад великокняжеской эпохи, во-вторых, — в ней находится полный круг древней росписи XII века, и, в-третьих, — она украшена рядом произведений Врубеля») ⁶⁷, «Александр Иванов» та «Васнецов, Врубель, Рерих» ⁶⁸. 14 січня 1917 р., у 14-й аудиторії університету Святого Володимира, член Товариства київських лікарів, доктор Е.М. Неезе, виступав з лекцією «Общество киевских врачей в шестидесятые годы XIX ст. и открытие при нем отделения вспомогательной медицинской кассы» ⁶⁹, 21 «в зале Южного Русского общества», О.С. Дахнович провів відкриту лекцію на тему «Игнасио Зулоага — художник героической Испании», а ще трохи згодом дійсний член «Исторического общества Нестора-летописца» В.П. Клінгер виголосив промову «Поминовение усопших как слагающий элемент главных празднеств народного календаря», Д.А. Гравве й Г.В. Пфейффер активно співробітничали з Київським фізико-математичним товариством (458-ме засідання якого відбулося о 19.00. 1 лютого 1917 р. у Фізичному інституті місцевого університету), а член гуртка винахідників-аматорів при «Киевском политехническом обществе инженеров и агрономов» Г.Ф. Бернгаупт 7 лютого ознайомив присутніх зі своєю доповіддю «Новый тип автомобильного мотора по принципу Дизеля» ⁷⁰. Окрім цього, «врачем-практиком киевских школ» був О.К. Кальнінг (1869 — 1 січня 1917) ⁷¹.

Адміністративно-розпорядча діяльність. Як відомо, Перша світова війна викликала певне напруження у справі постачання населенню тодішнього Південно-Західного краю (чий адміністративним центром і став тоді, власне кажучи, Київ) дров, технічного спитру й цукру. Залишаючи поза увагою паливно-алкогольну проблему, ми стосовно «солодкого золота» можемо констатувати, що, «з метою усунення для населення будь-яких проблем із забезпеченням, голова Особливої наради по боротьбі з дорожнечою та спекуляцією у Києві (вул. Миколаївська, 11, квартира 7) ⁷² генерал-лейтенант Гельмгольц (нім. Helmholtz) запропонував міському Продовольчому відділу розіслати по всіх крамницях і магазинах, що вели тоді торгівлю цукром, друковані плакати, в яких, з одного боку, перераховувалося найменування та адреса цих крамниць у певній міській дільниці (наприклад, у Першій дільниці цукор продається в наступних магазинах — перелік відповідних магазинів), а з іншого, — друкувалися б затверджені владою розцінки на окремі види цукру. Зі свого боку, Продовольчий відділ міської управи запевнив генерала Гельмгольца, що запро-

понований ним захід буде реалізовано найближчим часом»⁷³. Генерал Гельмгольц сумлінно виконував функції покладені на нього Імператором Миколою II. Так, 3 січня 1917 р., оперативно реагуючи на скарги «мясників Сенного базара» на край незадовільне забезпечення їх основним товаром («они жалуються на беспорядки в выдаче мяса на городской бойне — за мясом они посылают туда подводы в 2 часа дня, а мясо оттуда привозят иногда в 10 часов вечера, а иногда — и после часа ночи; мясники далее жалуются, что работа городских скотобоев идет чрезвычайно медленно и нерационально — то ищут члена мясной комиссии, который должен распределить скот и мясо, то нет еще кассира, то нет врача; торговцам приходится стоять в трех очередях — у кассы, за мясом и за накладной; одним дают хорошее мясо, другим — хуже; часто же торговцы получают и такое мясо, которое публика отказывается брать вовсе»), він наказав міській думі, а також «заведующому отделом по снабжению населения Киева мясом А.А. Пироженко» негайно припинити вказане неподобство й регулярно сповіщати його, Гельмгольца, стосовно будь-яких збільшень такси на вказаний продукт харчування вище 40–45 копійок⁷⁴.

З цікавою ініціативою виступив і «заведующий городской дровяной операцией» Київської міської управи з чисто австрійським прізвищем, прапорщик Російської армії В.Г. Іозефі⁷⁵. Дізнавшись про те, що «в настоящее время в городской гавани находится около 20 тысяч кубических саженой дров, из которых лишь не более 5 тыс. расположены в позатопляемой площади, а остальное количество сложено в низменных местах, причем особенно угрожаемыми водой должны быть признаны около 5 тыс. саж. на Рыбальском острове», вказаний посадовець запропонував низку рятувальних заходів, в тому числі й аргументував необхідність «1) устроить энергичную вывозку дров при помощи трамвая на один из складов верхней части города⁷⁶, 2) подсыпать хотя бы часть городской гавани имени Императора Николая Второго, причем стоимость такой подсыпки определена им же в 150 тысяч рублей, 3) приспособить мост в гавани к теперешнему стоянию высоких вод»⁷⁷.

Чимало осіб з іноземними прізвищами зустрічаємо й у міському судочинстві. Так, у січні–лютому 1917 р. товаришом прокурора Київської судової палати значився сербський виходець Володкевич, помічником прокурора Київського окружного були його «історичні земляки» Гірчич (нагороджений тоді ж орденом Святої Анни II-го ступеня) і Максимович, а їх безпосередніми підлеглими — кавалер ордена Святого Володимира IV ступеня, давно обрусілий німець Штернберг та «валах» Григораш⁷⁸. Одним із службовців міської Комісійної контори був Є. Ортенберг, чие помешкання на вул. Пушкінській, 23 зазнало грабiжницького нападу ще 23 листопада 1915 р. (зловмисника ж, «лишеного прав Э. Тушинского», поліція затримала лише 5 січня 1917 р.)⁷⁹. Крім того, розслідувати питання про те, чому міська управа відмовлялася постачати дрова «для осмолки свиней, подвергаемых убою распоряжением уполномоченного по заготовкам для действующей армии», на початку лютого 1917 р. було призначено російського генерала-від-кавалерії фон-Парнау⁸⁰.

Світовий збройний конфлікт активізував і різноманітні форми **соціальної благодійності**. Вже на початку січня 1917 р. у Києві активно діяв притулок для сиріт загиблих воїнів графині М.К. Медер, котрий, після проведення 20 грудня 1916 р. опікунською радою Першої жіночої міської гімназії імені О.Ф. Плетньової у приміщенні Педагогічного музею Цесаревича Олексія Миколайовича ввечера власних учениць, отримав від організаторів вказаного культурного заходу 200 руб. грошової допомоги⁸¹. Не менш дієво працював і «находившийся под покровительством Ее Императорского Высочества Великой Княгини Ольги Александровны» й очолюваний Є.М. Голандською «Комитет по сбору и отправке теплых вещей в действующую армию», серед активних спонсорів якого були «іноземні» кияни Ж. Борман, Жорж, Франсуа, Шедель та ін. (свідчення листопада 1916 — 6 січня 1917 рр.)⁸². У монастирі Святої Катерини на Подолі регулярно проводило свої зібрання Грецьке благодійне товариство, що об'єднувало усіх еллінів, які мешкали тоді в Києві⁸³. Разом з тим попечителькою місцевого нервово-хірургічного шпиталю № 3 Всеросійського земського союзу (ВЗС), «предназначенного для тяжело раненных и контуженных воинов с повреждением головного, спинного мозга и периферических нервов», була Е.А. Бенуа (чії доньки, Єлена та Єва Бенуа, працювали тут же сестрами милосердя), а Комітетом Київських дитячих притулків відомства Імператриці Марії завідувала А.Є. Ден⁸⁴.

Являючись одним з найважливіших геополітичних центрів Російської Імперії, Київ знаходився в центрі постійної уваги розташованих у Петрограді зарубіжних посольств, що свою цікавість до справ у російському Південно-Західному краї задовольняли шляхом відкриття тут власних **дипломатичних представництв**. Наприклад, до 9 січня 1917 р. британським віце-консулом на берегах Дніпра був Дж. Доуглас, а трохи згодом, у зв'язку із відбуттям свого попередника на 2 місяці в Англію, його замінив тривалий час перебувавший у Києві британськoпідданий Ф.І. Томас⁸⁵. За адресою «вулиця Трьохсвятительська, 14» у нашому місті працювало тоді й консульство Франції, чії співробітники 11 січня 1917 р. закликали «французских граждан, родившихся между 1 января и 31 декабря 1898 года, явиться немедленно в консульство, для занесения в списки лиц, подлежащих отбыванию воинской повинности»⁸⁶.

Інтереси ж офіційного Риму представляв К.В. Фішман, котрий, поруч з іншими невідкладними справами, брав активну участь у роботі «Комітета по приему итальянской торгово-промышленной делегации»⁸⁷ у складі вітчизняних професорів М.В. Довнар-Запольського (голова)⁸⁸, Воропаєва, Круковського, Іванова, І.М. Мізраха (мав намір ознайомити італійців зі своєю доповіддю «О торговле хлебом»), доктора фізики, дійсного статського радника, декана фізико-математичного факультету університету Святого Володимира Г.Г. де-Метца (виступав за те, щоб, зустрівши гостей з Італії, дати їм можливість побачити «нашу действительную культурную жизнь»)⁸⁹, О.В. Круковського, Черниша, С.Л. Франкфурта (готував реферат «О селекции свекловичных семян»), члена Гірничого комітету міністерства торгівлі і промисловості імперії В.М. Ліпіна, інженера П.М. Верховського (від Міністерства шляхів сполучення

країни), чиновника особливих доручень Г.А. Гютіне, що, «для выяснения тем беседы с пребывающими представителями Аппенинского полуострова», розпочала свої засідання в приміщенні Київського комерційного інституту 12 січня 1917 р.⁹⁰. «Итальянская делегация, — читаємо в одному із журналістських репортажів, — прибыла в Киев 6 февраля в начале первого часа дня. В состав делегации вошли: полномочный министр Короля Италии, маркиз П. делла Торрето, командор Пиетро Томази, председатель Генуэзской торговой палаты, командор Захарий Оберти, торговый депутат, доктор Карл Марианн, председатель Мессинской торговой палаты, доктор Джiovанни-Сильвестр Пулеппо, председатель Римской торговой палаты, граф Август Пизарино, председатель Итальянской ассоциации металлистов в Милане, кавалер Джузеппе Баталья, председатель Итальянского хлопчатобумажного института в Милане командор, барон Констанций Кантони, почетный генеральный консул, председатель Итальянской шелководственной ассоциации в Милане, командор Эрнесте Гизи, председатель Итальянской шерстяной ассоциации, командор Гаэтано Марчетто, инженер Гектор Чезари, председатель Болонской торговой палаты, кавалер Рио Сербарини и член парламента Альфредо Минутелло ди-Руньяно. Ко времени прибытия поезда с которым ехали итальянские гости, собрались для встречи их на вокзале, городской голова Ф.С. Бурчак, итальянский консул в Киеве Фишман, председатель Киевского отделения Экспертной палаты, профессор М.В. Довнар-Запольский, члены Комитета по приему делегации. После встречи члены делегации отправились в отведенные для них апартаменты в гостиницах «Европейской», «Гранд-Отель» и «Континенталь». Днем состоялся интимный завтрак, ... в начале пятого часа вся делегация в полном составе посетила Киевского губернатора, графа А.Н. Игнатьева. Вечером ... в Городском театре для делегации были даны второй акт из «Бориса Годунова», 2 и 3-й акты из «Севильского цирюльника», а, в заключение — 3 и 5-й акты балета «Конек-Горбунок». ... В начале десятого часа состоялся прием делегации Киевским городским самоуправлением. Здесь делегацию приветствовали представители киевских земств, киевского дворянства, Киевского областного военно-промышленного Комитета, Всероссийского союза городов, Биржевого комитета, Купеческого общества, Экспертной палаты, высших учебных заведений, Киевского общества сельского хозяйства, местной итальянской колонии»⁹¹. Останнє ж (більш ніж чотирьохгодинне, з 20.00. до 24.15) перебування її в нашому місті датується 12 лютого 1917 р., коли італійські дипломати поверталися до Москви з Одеси⁹².

Біженці. З перших днів тієї кровопролитної війни Київ став пунктом, через який проходили тисячі нещасних, позбавлених бойовими діями притулку в себе на Батьківщині, людей (при цьому один з ізоляційних пунктів для біженців розташовувався тоді в районі міської гавані)⁹³. Зокрема, в розглядуваний нами період через наше місто проїхала значна кількість *румунських* аристократів («Королівська сім'я, сенатори, сановники та члени дипломатичного корпусу»), котрі, направляючись у Петроград, Москву та Велике Князівство Фінляндське, на берегах Дніпра гостинно зустрічалися представниками місцевого Татіанінського комітету сприяння цій категорії вимушених переселенців. «От имени

румунських беженців, — писали саме з цього приводу на початку січня 1917 р. у редакцію газети «Киевлянин» бувший сенатор І. Лупу, депутат румунського парламенту, доктор Козія, професор, доктор Демостен, професор музики В. Бурдала, землевласник А. Теодореску, — так гостеприємно прийнятих в Росії, виражаєм глибоку благодарність и признательность Августейшей Великой Благотворительнице, так много заботящейся о судьбах беженцев. Нас, румынских беженцев, встречали по нашем прибытии в Киев представители Татианинского комитета, говорящие на румынском языке и оказавшие нам великую помощь. Ввиду этого считаем своим священным долгом выразить сердечную свою благодарность Высокой Покровительнице и всему Киевскому отделению Татианинского комитета, благодаря которому страдания, выпавшие на нашу долю, кажутся менее горькими»⁹⁴. 5 січня 1917 р. о 23.00 в адміністративний центр Південно-Західного краю дістався «наследный Принц Румынии Кароль»⁹⁵ в сопровождении председателя совета министров Братиану⁹⁶ и лиц свиты. На городском вокзале Принца приветствовали обер-гофмейстер, князь Г.Д. Шервашидзе и Свиты Его Величества генерал-майор, князь С.А. Долгорукий, главный начальник округа, генерал-лейтенант Н.А. Ходорович, киевский губернатор, граф А.Н. Игнатьев, исполняющий должность городского головы Ф.С. Бурчак, генералитет, дамы, представительницы высшего общества и другие лица. Принцу были поднесены цветы. После короткого пребывания на вокзале Принц, с сопровождающими Его лицами и свитой, отбыл в 12 часов ночи в столицу Империи»⁹⁷. А ще через тиждень сюди з Ясс «был эвакуирован румынский Бактериологический институт. Институт удалось разместить в здании университета Святого Владимира, а для 80-ти лошадей и конюхов при Институте требуется помещение вблизи университета»⁹⁸.

Наявні матеріали дають змогу відслідкувати й долю окремих вихідців з колишніх *підавстрійських* територій. Так, 4 січня 1917 р. «около 8 часов вечера на проходившего через двор дома № 31 по Александровской улице Францишка Лалоса, старика 67 лет, напали двое грабителей, желая отнять деньги, и начали душить. На крик Лалоса выбежал дворник этого дома и, погнавшись за убежавшими неизвестными, задержал одного из них в погребе соседнего дома № 38. Задержанный оказался австрийским подданным Станиславом Шиховским. По этому же делу задержан в тот же вечер беженец Франц Фиринович и крестьянка Лидия Макарова, 18 лет»⁹⁹. Крім того, біженка Магдаліна Феосюк стала прислугою в будинку київської міщанки Р. Вилкормирської по вул. Жилянській, 52 (що не завадило їй 23 січня 1917 р. пограбувати свою господиню на 328 руб.)¹⁰⁰. Тоді ж Київ зробився й місцем притулку значної кількості сербських дітей¹⁰¹.

Реалії часу викликали й значний притік до Києва чисельних **бранців**, становище яких тут не завжди було комфортним і безпечним. Так, «Военный Совет на время настоящей войны установил денежный отпуск на посещение военнопленными бань два раза в месяц по таксе, утвержденной министром внутренних дел, для торговых бань для посещения их нижними чинами. Для города Киева такая такса установлена в 5 копеек, но за означенную плату содержатели бань не соглашаются пускать в бани военнопленных нижних

чинов»¹⁰². Певна частина яких концентрувалася в межах створеного для цього в межах міста Сирецького й Дарницького (на початку лютого 1917 р. утримуванні в цьому пункті солдати — вихідці з південно-слов'янських земель, у письмовій формі виступили за реставрацію Великої Сербії на чолі з династією Кара-Георгієвичів, проти ініціативи нового Імператора Австро-Угорщини Карла І щодо створення в межах дуалістичної монархії Габсбургів, окрім Австрійського та Угорського, ще й Югославського Королівства)¹⁰³ таборів для військово-полонених¹⁰⁴.

Окремі групи колишніх вояків Центральних держав працювали на міських побутових об'єктах і підприємствах. Зокрема, «днем 10 января 1917 г. на складе угля на Набережно-Крещатицкой улице, принадлежащем Киевской городской электрической станции, рабочий, военнопленный Василий Паранчук (судячи з прізвища — русин з лав *австро-угорської* армії. — *О.М.*), набирая уголь снизу кучи, черезчур подкопал ее, отчего уголь осыпался сверху и придавил рабочего. Вызванный врач скорой помощи нашел у пострадавшего ушибы грудной клетки и перелом ребра. После первоначального медицинского пособия Паранчук доставлен в военный госпиталь»¹⁰⁵. За даними ж початку лютого 1917 р., група полонених чехів обслуговувала центральну майстерню Київського повітового земства¹⁰⁶.

Звісна річ, підшивка номерів за два зимових місяці 1917 р. навіть такої небезталанної газети, як «Киевлянин», не дає повної картини соціально-економічного розвитку тодішнього Києва (навіть за умов обмеження його тільки вихідцями з-за кордону, що осіли в місті ще у попередні часи). Однак і за умов вельми значного обмеження змістового контексту зазначене видання В.В. Шульгіна, будучи щоденним, містить багато цінної інформації, аналіз якої дозволяє вдатися до наступних висновків:

1. Попри важкі умови існування за часів Першої світової війни, міська промисловість була представлена цілою низкою найрізноманітніших галузей — від майстерень по виготовленню товарів легкої промисловості до пекарень, винокурень і машинобудівних заводів включно. Якими, своєю чергою, наряду зі значним числом обрусілих підприємців, володіли й окремі іноземці.

2. Аналогічна ж ситуація мала місце є в торгівлі та сфері обслуговування населення, де, наприклад, італійці володіли готелями та крамницями золотих речей, особи з британськими паспортами торгували устаткуванням й інструментами, французи — білизною, а північноамериканці (втретє після спроб 1884 та 1913–1914 рр.) ініціювали створення в Києві метрополітену.

3. Осіб з іноземними прізвищами знаходимо і в побутовому житті. Піддані грецької Корони й зрусифіковані греки, німецькі колоністи, нащадки осман, германців та скандинавів володіли тут будинками, приміщеннями, квартирами і маєтностями, зазнаючи, як власники, інколи досить значних статків, пов'язаних з цим незручностей і проблем.

4. Якщо ж говорити про, мовно кажучи, — «аграрне виробництво» у кордонах окремо взятого міста, то для Києва воно презентується у першу чергу сім'єю Міллер, як власника значного за розмірами садівничого господарства на

Сирці. Цікавою видається й ініціатива регіональної влади стосовно використання в особистих господарствах киян фізичної сили вихідців із Китаю.

5. Чимало вихідців з-за кордону було задіяно тоді в міській народній освіті, науці та благодійництві. Зокрема, на берегах Дніпра опинився в евакуації трудовий колектив Румунського бактеріологічного інституту. З іншого боку, нащадки іноземців працювали тоді в університеті Святого Володимира, Київському вчительському інституті, середній школі (Печерська жіноча гімназія, приватна гімназія Яновської тощо), у ремісничих училищах, у школах та на курсах іноземних мов, у так званих «оперних класах», як гувернери й гувернантки, у стінах найрізноманітніших дослідницьких закладів, груп, комітетів, гуртків та комісій.

6. Дещо подібне відбувалося на культурній ниві тодішнього головного адміністративного центру Південно-Західного краю. Так, за даними «Киевлянина», в київському цирку О. Кіссо гастролювали тоді видатний іспанський комік Сесіль Нішель, тріо чехів-еквілібристів Кухарж, негр Кара-Мішель, сербські цигани, бельгійські акробати тощо. Крім того, в театральному житті Києва, окрім величезної групи режисерів, акторів та виконавців явно іноземного походження, подибуємо: а) Чеський театр, б) Польський театр, в) класиків на кшталт відомого французького коміка Мільтона.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Упродовж 1 січня — 22 лютого 1917 р. (тобто — від календарного початку зазначеного року й до перших спалахів так званої «февральської бужуазно-демократической революции», що означала крах самодержавної Росії й початок кардинально нової ери в історії тих територій, котрі вказана країна займала протягом щонайменше останніх двох століть) вийшло з друку 53 номери «Киевлянина».

Подібно до інших тогочасних часописів, це періодичне видання за внутрішньою структурою чітко ділилося на окремі рубрики, серед яких для розкриття нашої теми особливе значення мають рубрики «Реклама», «Объявления» й «Местные известия». — *О.М.*

² Киевлянин. — № 2. — Понедельник, 2 января 1917 года (Год 53-й). — С. 2.

³ Там же. — № 47. — Четверг, 16 февраля 1917 года. — С. 1. — № 52. — Вторник, 21 февраля 1917 года. — С. 1.

⁴ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 7.

⁵ Там же. — № 8. — Воскресенье, 8 января 1917 года. — С. 4. — № 9. — Понедельник, 9 января 1917 года. — С. 3.

⁶ Там же. — № 37. — Понедельник, 6 февраля 1917 года. — С. 3.

⁷ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 1. — № 6. — Пятница, 6 января 1917 года. — С. 4.

⁸ Там же. — № 21. — Суббота, 21 января 1917 года. — С. 3.

⁹ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 7. — № 36. — Воскресенье, 5 февраля 1917 года. — С. 4.

¹⁰ Там же. — С. 1. — № 9. — Понедельник, 9 января 1917 года. — С. 3.

- ¹¹ Там же. — № 3. — Вторник, 3 янв. 1917 года. — С. 1.
- ¹² Там же. — № 26. — Четверг, 26 янв. 1917 года. — С. 1.
- ¹³ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 янв. 1917 года. — С. 7. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 4.
- ¹⁴ Там же. — № 15. — Воскресенье, 15 янв. 1917 года. — С. 1. — № 33. — Четверг, 2 февр. 1917 года. — С. 4.
- ¹⁵ Там же. — № 23. — Понедельник, 23 янв. 1917 года. — С. 3.
- ¹⁶ Киевлянин. — № 23. — Понедельник, 23 янв. 1917 года. — С. 2.
- ¹⁷ Там же. — № 24. — Вторник, 24 янв. 1917 года. — С. 2.
- ¹⁸ Там же. — № 36. — Воскресенье, 5 февр. 1917 года. — С. 3.
- ¹⁹ Там же. — № 30. — Понедельник, 30 янв. 1917 года. — С. 3.
- ²⁰ Там же. — № 12. — Четверг, 12 янв. 1917 года. — С. 2. — № 26. — Четверг, 26 янв. 1917 года. — С. 2. — № 44. — Понедельник, 13 февр. 1917 года. — С. 3.
- ²¹ Там же. — № 13. — Пятница, 13 янв. 1917 года. — С. 2. — № 23. — Понедельник, 23 янв. 1917 года. — С. 2.
- ²² Там же. — № 8. — Воскресенье, 8 янв. 1917 года. — С. 4. — № 9. — Понедельник, 9 янв. 1917 года. — С. 3. — № 18. — Среда, 18 янв. 1917 года. — С. 3.
- ²³ Там же. — № 40. — Четверг, 9 февр. 1917 года. — С. 2.
- ²⁴ Там же. — № 5. — Четверг, 5 янв. 1917 года. — С. 2.
- ²⁵ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 янв. 1917 года. — С. 5.
- ²⁶ Там же.
- ²⁷ Там же. — № 5. — Четверг, 5 янв. 1917 года. — С. 1.
- ²⁸ Там же. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 3.
- ²⁹ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³⁰ Там же. — С. 6. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 4. — № 4. — Среда, 4 янв. 1917 года. — С. 4.
- ³¹ Там же. — № 9. — Понедельник, 9 янв. 1917 года. — С. 4.
- ³² Там же. — № 4. — Среда, 4 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³³ Там же. — № 6. — Пятница, 6 янв. 1917 года. — С. 3. — № 53. — Среда, 22 февр. 1917 года. — С. 1.
- ³⁴ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³⁵ Там же. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³⁶ Там же. — № 3. — Вторник, 3 янв. 1917 года. — С. 1. — № 4. — Среда, 4 янв. 1917 года. — С. 1. — № 9. — Понедельник, 9 янв. 1917 года. — С. 1. — № 3. — 310. — Вторник, 10 янв. 1917 года. — С. 1. — № 15. — Воскресенье, 15 янв. 1917 года. — С. 1. — № 21. — Суббота, 21 янв. 1917 года. — С. 1. — № 25. — Среда, 25 янв. 1917 года. — С. 1. — № 28. — Суббота, 28 янв. 1917 года. — С. 1. — № 51. — Понедельник, 20 февр. 1917 года. — С. 1.
- ³⁷ Там же. — № 4. — Среда, 4 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³⁸ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 янв. 1917 года. — С. 1. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 1. — № 4. — Среда, 4 янв. 1917 года. — С. 1. — № 9. — Понедельник, 9 янв. 1917 года. — С. 1.
- ³⁹ Там же.
- ⁴⁰ Там же. — № 2. — Понедельник, 2 янв. 1917 года. — С. 1. — № 3. — Вторник, 3 янв. 1917 года. — С. 1. — № 6. — Пятница, 6 янв. 1917 года. — С. 1. — № 12. — Четверг, 12 янв. 1917 года. — С. 1. — № 13. — Пятница, 13 янв. 1917 года. — С. 1. — № 14. — Суббота, 14 янв. 1917 года. — С. 1. — № 16. — Понедельник, 16 янв. 1917 года. — С. 1. — № 20. — Пятница, 20 янв. 1917 года. — С. 1. — № 32. — Среда, 1 февр. 1917 года. — С. 1. — № 40. — Четверг, 9 февр. 1917 года. — С. 1.

⁴¹ Там же. — № 6. — Пятниця, 6 января 1917 года. — С. 3. — № 40. — Четверг, 9 февраля 1917 года. — С. 1.

⁴² Там же. — № 21. — Суббота, 21 января 1917 года. — С. 3. — № 37. — Понедельник, 6 февраля 1917 года. — С. 1. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 1.

⁴³ Там же. — № 45. — Вторник, 14 февраля 1917 года. — С. 3.

⁴⁴ Там же. — № 8. — Воскресенье, 8 января 1917 года. — С. 1. — № 9. — Понедельник, 9 января 1917 года. — С. 1. — № 10. — Вторник, 10 января 1917 года. — С. 1. — № 18. — Среда, 18 января 1917 года. — С. 1. — № 20. — Пятниця, 20 января 1917 года. — С. 1. — № 25. — Среда, 25 января 1917 года. — С. 2. — № 36. — Воскресенье, 5 февраля 1917 года. — С. 1. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 1.

⁴⁵ Там же. — № 7. — Суббота, 7 января 1917 года. — С. 1.

⁴⁶ Там же. — № 10. — Вторник, 10 января 1917 года. — С. 3.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ 19 лютого 1917 р. вказане просвітницько-благодійне Товариство планувало скликати загальне ювілейне Зібрання в приміщенні так званої «Народної аудиторії» по вулиці Бульварно-Кудрявській 26, перша частина якого повинна була б включати в себе а) культурну програму, б) звіти, а друга — вибори Голови та нової Ради. Проте в останній момент вказану нараду перенесли на 26 лютого. — См.: Киевлянин. — № 49. — Суббота, 18 февраля 1917 года. — С. 2.

⁴⁹ Там же. — № 10. — Вторник, 10 января 1917 года. — С. 3.

⁵⁰ Там же. — № 43. — Воскресенье, 12 февраля 1917 года. — С. 2.

⁵¹ Там же. — № 26. — Четверг, 26 января 1917 года. — С. 1. — № 29. — Воскресенье, 29 января 1917 года. — С. 1.

⁵² Там же. — № 37. — Понедельник, 6 февраля 1917 года. — С. 3. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 3.

⁵³ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 1. — № 6. — Пятниця, 6 января 1917 года. — С. 1. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 1. — № 33. — Четверг, 2 февраля 1917 года. — С. 1.

⁵⁴ 21 січня 1917 р. зазначену експозицію відвідала Імператриця Марія Феодорівна, котра тут же придбала дві картини фон-Мейера — «Привал каравана верблюдів» й «Город Трапезунд». — См.: Киевлянин. — № 22. — Воскресенье, 22 января 1917 года. — С. 2–3.

⁵⁵ Там же. — С. 3.

⁵⁶ Там же. — № 29. — Воскресенье, 29 января 1917 года. — С. 3. — № 51. — Понедельник, 20 февраля 1917 года. — С. 3.

⁵⁷ Там же. — № 51. — Понедельник, 20 февраля 1917 года. — С. 1.

⁵⁸ 22 лютого 1917 р. пролфесор Ліндеман звернувся до київської міської поліції із заявою «о краже из шкафа лаборатории Института, где хранятся медикаменты, шести четвертей чистого спирта». — См.: Киевлянин. — Литературная и политическая газета Юго-Западного края. — Ежедневное издание. — № 53. — Среда, 22 февраля 1917 года. — С. 2.

⁵⁹ Там же. — № 8. — Воскресенье, 8 января 1917 года. — С. 2. — № 11. — Среда, 11 января 1917 года. — С. 2. — № 47. — Четверг, 16 февраля 1917 года. — С. 2.

⁶⁰ Ще один вітчизняний науковець з явно іноземним прізвищем — професор Сонні, увійшов тоді ж до керівництва історико-філологічною Комісією університету Святого Володимира. — См.: Киевлянин. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 2.

⁶¹ Там же. — № 45. — Вторник, 14 февраля 1917 года. — С. 1, 2. — № 46. — Среда, 15 февраля 1917 года. — С. 1.

⁶² Там же. — № 20. — Пятница, 20 января 1917 года. — С. 2. — № 36. — Воскресенье, 5 февраля 1917 года. — С. 2. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 2.

⁶³ Там же. — № 47. — Четверг, 16 февраля 1917 года. — С. 2. — № 49. — Суббота, 18 февраля 1917 года. — С. 2.

⁶⁴ Там же. — № 26. — Четверг, 26 января 1917 года. — С. 2. — № 27. — Пятница, 27 января 1917 года. — С. 2. — № 31. — Вторник, 31 января 1917 года. — С. 2.

⁶⁵ Там же. — № 39. — Среда, 8 февраля 1917 года. — С. 2.

⁶⁶ Вказаний В.С. Зуммер був також дійсним членом «Исторического общества Нестора-летописца», «в рамках коего 15 января 1917 года, в V аудитории университета Святого Владимира, сделал сообщение «Неизданное письмо А.А. Иванова к Гоголю», й активно працював в університетському історико-етнографічному гуртку — См.: Киевлянин. — № 15. — Воскресенье, 15 января 1917 года. — С. 2. — № 16. — Понедельник, 16 января 1917 года. — С. 3. — № 18. — Среда, 18 января 1917 года. — С. 3.

⁶⁷ Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 3.

⁶⁸ Там же. — № 6. — Пятница, 6 января 1917 года. — С. 2. — № 18. — Среда, 18 января 1917 года. — С. 3.

⁶⁹ Надрукована в: Киевлянин. — № 30. — Понедельник, 30 января 1917 года. — С. 2. — № 31. — Вторник, 31 января 1917 года. — С. 1.

⁷⁰ Там же. — № 8. — Воскресенье, 8 января 1917 года. — С. 2. — № 20. — Пятница, 20 января 1917 года. — С. 3. — № 29. — Воскресенье, 29 января 1917 года. — С. 3. — № 31. — Вторник, 31 января 1917 года. — С. 3. — № 35. — Суббота, 4 февраля 1917 года. — С. 2.

⁷¹ Там же. — № 40. — Четверг, 9 февраля 1917 года. — С. 2.

⁷² Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 1. — № 30. — Понедельник, 30 января 1917 года. — С. 3.

⁷³ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 4.

⁷⁴ Там же. — № 3. — Вторник, 3 января 1917 год. — С. 2. — № 4. — Среда, 4 января 1917 года. — С. 2–3. — № 5. — Четвр, 5 января 1917 года. — С. 2.

⁷⁵ Там же. — № 11. — Среда, 11 января 1917 года. — С. 3.

⁷⁶ 9 січня 1917 р. Київська міська управа, спираючись на відповідно доповідь зазначеного Іозефі, вирішала «ассигновать около 14 тысяч рублей на устройство соединительной трамвайной ветки для вывоза из гавани городских дров, расположенных на затопляемых при разливах участках». — См.: Киевлянин. — № 10. — Вторник, 10 января 1917 года. — С. 2.

⁷⁷ Там же. — № 3. — Вторник, 3 января 1917 года. — С. 2–3. — № 11. — Среда, 11 января 1917 года. — С. 3.

⁷⁸ Там же. — № 2. — Понедельник, 2 января 1917 года. — С. 3.

⁷⁹ Там же. — № 5. — Четвр, 5 января 1917 года. — С. 2.

⁸⁰ Там же. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 2.

⁸¹ Там же. — № 1. — Воскресенье, 1 января 1917 года. — С. 4.

⁸² Там же. — № 6. — Пятница, 6 января 1917 года. — С. 2–3.

⁸³ Там же. — № 7. — Суббота, 7 января 1917 года. — С. 2.

⁸⁴ Київським віце-губернатором був тоді В.Є. Ден. — Киевлянин. — № 11. — Среда, 11 января 1917 года. — С. 3. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 2. — № 24. — Вторник, 24 января 1917 года. — С. 2.

⁸⁵ Там же. — № 10. — Вторник, 10 января 1917 года. — С. 3.

⁸⁶ Там же. — № 11. — Среда, 11 января 1917 года. — С. 3. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 3.

⁸⁷ Сама делегація, очолювана дипломатом з 13 річним стажем, маркізом П'єрро Томазі делла Торрето, за попередньою домовленістю сторін, мала приїхати до Києва з Катеринослава вранці 6 лютого 1917 р. й оселитися, за рахунок міста, в одному з кращих його готелей. В день прибуття гостей планувалося запросити на оперу «Борис Годунов» й балет «Конек-Горбунок», а після цього — в залу Міської думи, на урочисту сесію Експертної палати (за іншою версією, останній захід мав відбутися в музеї Цесаревича Олексія Миколайовича). 7 лютого італійці, окрім присутності на влаштованих в їх честь сніданку та обіди, повинні були б відвідати «ряд заводів на Деміевке, земледельческий синдикат, земську сапожню мастерську, мельницю Бродского, здания Коммерческого института с музеем товароведения при нем, университета Святого Владимира и Политехнического института. 8 февраля 1917 г., утром, намечался отъезд итальянской делегации в Москву». — См.: Киевлянин. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 3. — № 15. — Воскресенье, 15 января 1917 года. — С. 3. — № 23. — Понедельник, 23 января 1917 года. — С. 3. — № 26. — Четверг, 26 января 1917 года. — С. 2. — № 32. — Среда, 1 февраля 1917 года — С. 1. — № 34. — Пятница, 3 февраля 1917 года. — С. 2.

Втім, дещо пізніше стало відомо про те, що італійці приїдуть з Катеринослава до Києва не 6, а 5 лютого 1917 р., а 8 вирушать на Одесу, а 11 лютого, через Київ, Бахмач та Вітебськ, відправляться у Москву. — См.: Киевлянин. — № 24. — Вторник, 24 января 1917 года. — С. 2.

⁸⁸ Там же. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 3.

⁸⁹ Співголова державної приймальної Комісії при Київському університеті Святого Володимира. — См.: Киевлянин. — № 18. — Среда, 18 января 1917 года. — С. 2.

⁹⁰ Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2. — № 14. — Суббота, 14 января 1917 года. — С. 3. — № 26. — Четверг, 26 января 1917 года. — С. 2.

⁹¹ Там же. — № 38. — Вторник, 7 февраля 1917 года. — С. 2. — № 39. — Среда, 8 февраля 1917 года. — С. 2. — № 40. — Четверг, 9 февраля 1917 года. — С. 1.

⁹² Там же. — № 44. — Понедельник, 13 февраля 1917 года. — С. 2.

⁹³ Там же. — № 26. — Четверг, 26 января 1917 года. — С. 2.

⁹⁴ Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2.

⁹⁵ Вдруге принц Кароль, у супроводі прем'єра Братіану й графа Ферстера, відвідав Київ 31 січня — 2 лютого 1917 р., де був прийнятий російською Імператрицею Марією Феодорівною в її міському палаці. Від'їзжаючи на Батьківщину, він, у свою чергу, «пожаловал начальнику станции «Киев-1 Пассажирский» К.Н. Бирону румынский орден III степени, а помощнику начальника станции Витковскому — такой же орден III степени». — См.: Киевлянин. — № 32. — Среда, 1 февраля 1917 года. — С. 2. — № 34. — Пятница, 3 февраля 1917 года. — С. 2. — № 36. — Воскресенье, 5 февраля 1917 года. — С. 2.

⁹⁶ Тоді ж через Київ на Москву проїхав родич румунського прем'єра, доктор Братіану з сім'єю. Сам же Братіану, на шляху з Петрограду до Ясс, вдруге побував в Києві тільки вранці 31 січня 1917 р. (хоча очікували його тут вже за два дні до цього. — См.: Киевлянин. — № 7. — Суббота, 7 января 1917 года. — С. 3. — № 30. — Понедельник, 30 января 1917 года. — С. 2. — № 31. — Вторник, 31 января 1917 года. — С. 2.

⁹⁷ Там же. — № 5. — Четверг, 5 января 1917 года. — С. 2. — № 6. — Пятница, 6 января 1917 года — С. 2.

⁹⁸ Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2.

⁹⁹ Там же. — № 6. — Пятница, 6 января 1917 года. — С. 2.

¹⁰⁰ Там же. — № 25. — Среда, 25 января 1917 года. — С. 2.

¹⁰¹ Там же. — № 32. — Среда, 1 февраля 1917 года. — С. 3.

¹⁰² Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2.

¹⁰³ Там же. — № 43. — Воскресенье, 12 февраля 1917 года. — С. 2.

¹⁰⁴ Там же. — № 25. Среда, 25 января 1917 года. — С. 2. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2.

¹⁰⁵ Там же. — № 12. — Четверг, 12 января 1917 года. — С. 2.

¹⁰⁶ Там же. — № 32. — Среда, 1 февраля 1917 года. — С. 3.

Стаття надійшла до редколегії 26.10.2014 р.

ИНОСТРАНЦЫ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ КИЕВА в январе–феврале 1917 года (ПО МАТЕРИАЛАМ ГАЗЕТЫ «КИЕВЛЯНИН»)

Статья посвящена рассмотрению вопроса о вкладе иностранцев в различные сферы социально-экономической жизни города Киева на заключительном этапе существования Российской империи как отдельного государства. Особое внимание уделяется участию их в развитии местной промышленности, торговли, сферы услуг и бытового обслуживания населения. Отмечена роль выходцев из-за границы в дальнейшем развитии региональной культуры, науки и образования. Освещается проблема «киевских» беженцев, находившихся тогда в этом городе военнопленных, а также работа здесь дипломатических представительств Итальянского Королевства, Франции, Великобритании и ряда других стран. Все упоминающиеся в статье материалы и факты получены автором из соответствующих номеров ежедневной газеты В.В. Шульгина «Киевлянин» за 1 января — 22 февраля 1917 года.

Ключевые слова: Первая мировая война, Юго-Западный край, Киев, периодическая печать, газета «Киевлянин», иностранцы, выходцы из-за рубежа, промышленность, торговля, аграрная жизнь, бытовая сфера, наука, образование, культура, искусство, источниковедение.

FOREIGNERS IN SOCIO-ECONOMIC LIFE OF KYIV IN JANUARY–FEBRUARY, 1917 (ON MATERIALS OF DAILY «KIEVLJANIN»)

The article is sanctified to consideration of question about the contribution of foreigners to the different spheres of socio-economic life of city of Kyiv on the final stage of existence of Russian Empire as the separate state. The special attention is spared to participating of them in development of local industry, trade, service and domestic consumer services of population business. The role of natives is marked from abroad in further development of regional culture, science and education. The problem of the «Kyiv» refugees being then in this city of prisoners of war, and also work here of diplomatic representative offices of Italian Kingdom, France and row of other countries, is illuminated. All materials and facts mentioned in the article are got an author from the corresponding numbers of daily of V.V. Shulgin «Kievljanin» for January, 1 — on February, 22, 1917.

Keywords: The first World war, South-west edge, Kiev, periodic seal, newspaper «Kievljanin», foreigners, industry, trade, agrarian life, domestic sphere, science, education, culture, art.